

Dančo Jakab Veronika

Röviden egy készülő oktatásterminológiai adatbázisról¹

Az 1990-es években Magyarország és a Kárpát-medence magyar kisebbségek által lakott országai között megindult a *határtalanítás* folyamata. A nyelvi szempontú határtalanítást egyszerre nyelvtudományi leíró és nyelvi tervezési tevékenységként határozhatjuk meg (Tolcsvai Nagy, 2017, 160; Lanstyák, 2006, 57–104), amelyet elsősorban a *Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat* tagjai, vagyis a nyolc közép-európai magyarlakta ország hasonlóképp gondolkodó nyelvészei végeznek az MTA támogatásával. A határtalanítás a Termini legfontosabb kutatási projektje, amely egyszerre jelent lexikológiai, lexikográfiai, korpusznyelvészeti és névtani kutatásokat. A határtalanítás eredményei ugyanakkor leginkább a *Termini magyar–magyar online szótár és adatbázis*² munkálataiban mutatkoznak meg. A szótár főképp a kisebbségben élő magyarok által használt idegen eredetű szavakat és állandósult szókapcsolatokat, jelenleg a nyolc ország tekintetében közel 6 ezer szócikket tartalmaz. A kutatóhálózat tagjainak nagy szerepe volt abban is, hogy egyes magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően határon túli magyar szókészleti elemek is helyet kaptak³ (vö. Lanstyák, 2014, 167; Szoták, 2021, 404). Az említett tevékenységek döntő részben a köznyelvi szókincre vonatkoztak, annak érdekében azonban, hogy a kisebbségben élő magyarok a különféle tudomány- és szakterületen is érvényesíthessék a nyelvi jogaikat, a szaknyelvek ismeretére is szükségük van (Fóris–Bölcskei, 2023, 78). Ennek egyik feltétele a különböző országokban használt magyar nyelvű terminológia harmonizációja, vagyis annak összegyűjtése és közzététele, hogy milyen terminusokat használnak a szakemberek az egyes szakmákban, az egyes szakterületeken és az egyes országokban (vö. Fóris–Prószéky, 2023, 12). Tolcsvai Nagy rámutat, hogy a Kárpát-medencei magyar terminológiai problémák a határon túli magyar közösségekben „sokkal szélesebb beszélői népességet érintenek, mint egy-egy szakma terminológiája, többek között az anyanyelvi közigazgatás, az egészségügy vagy az iskolai oktatás mindennap használatos szaknyelvi regiszteréről van szó” (Tolcsvai Nagy, 2023, 34). Mivel az említett területekre kiterjedő, tudományos, összehangolt magyar terminológiastratégia eddig hiányzott, jelentős sikerként értékelhetjük, hogy az MTA 2023. december 1-jén elindította a Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program négyéves, *Magyar terminológiastratégia* című alprogramját (MTA TMNP2023-1/ 2023), amelynek vezetője Prószéky Gábor, a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont főigazgatója. Az ehhez kapcsolódó Oktatásterminológiai alprojekt – melyet dr. Szoták Szilvia, a Termini elnöke vezet – arra irányul, hogy a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészeinek részvételével létrejöjjön egy ingyenesen hozzáférhető, nyolc nyelvű digitális oktatásterminológiai adatbázis. Az alprojekt magyarországi tagja Tamás Dóra Mária, míg Romániát (Erdélyt) Benő Attila, Péntek János, Sófalvi Krisztina, Magyarai Sára, Domokos Boglárka Orsolya és Zsemlyei Borbála, Szlovákiát (Felvidéket) Dančo Jakab Veronika, Zilahi Éva és Avar Hajnalka, Szerbiát (Vajdaságot) Vukov-Raffai Éva, Rajsli Emese és Dudás Éva, Ukrajnát (Kárpátalját) Csernicsekó István, Hires-László Kornélia, Várad Krisztián és Lengyel György, Horvátországot Lehoci-Samardzić Anna, Csapó Nándor és Sonja Đelatović, Szlovéniát (Muravidéket) Kolláth Anna, Gróf Annamária és Gaál Péter, Ausztriát (Őrvidéket) pedig Szoták Szilvia, Sági Zsuzsa és Tóth Mária képviseli.

Betekintés a terminológiai munkába

Jelenleg a négyéves Oktatásterminológiai alprojekt első évében vagyunk. Erre az időszakra a szakemberek több mint ezer, oktatáshoz kapcsolódó általánosabb jellegű terminus feldolgozását tűzték ki célul, amelyek körében egyrészt a magyarországi 2011. évi CXC. köznevelési törvényből kivonatolt terminusokat, másrészt országspecifikus államnyelvi terminusokat, valamint a külföldi magyarok régiókban használt, az anyaországi nyelvhasználattól eltérő (vagyis a romániai, a szlovákiai, a szerbiai, az ukrainai, a horvátországi, a szlovéniai és az ausztriai magyar nyelvváltozatban használt) magyar–magyar terminusokat találunk.

Fotó: Nagy Fanni

Az adatbázis létrehozására irányuló terminológiai munkálatok alapját a fogalmi összehasonlítás módszere képezi, vagyis a projekt résztvevői a terminusokkal jelölt forrásnyelvi és célnyelvi fogalmak közös és egyedi fogalmi jegyeit vizsgálják hiteles forrásokból – például jogszabályokból, tudományos munkákból, szakkönyvekből – származó definíciók és definíciós kontextusok alapján, mégpedig annak érdekében, hogy megállapítsák a fogalmak között fennálló ekvivalenciát (egyenértékűséget).

A szakemberek az alábbi ekvivalenciaeseteket különböztetik meg:

1. *teljes ekvivalencia*: ha a két fogalom teljesen fedi egymást;

2. *részleges ekvivalencia*: ha a két fogalom több párhuzamot is tartalmaz (rész-egész viszony vagy alá-fölérendeltségi viszony van közöttük), de nem fedik egymást teljes mértékben;
3. *ekvivalencia hiánya*: ha a két fogalom nem fedik egymást, ilyenkor a forrásnyelvi fogalmat az alábbi három alapvető eljárás egyikével ültetjük át a célnyelvre (3a) vagy szókölcsonzással és tükörfordítással, (3b) vagy gondos nyelvtervezéssel a célnyelvnek megfelelő terminus, úgynevezett terminusjelölt alkotásával, 3c) vagy parafrázissal.
4. Ezenkívül megkülönböztetik még a *funkcionális ekvivalenciát*, amely akkor áll fenn, amikor a forrásnyelvi fogalom nem található meg a célnyelvben, ezért olyan terminust alkalmaznak, amely a célnyelvben hasonló funkciót tölt be (analóg terminus) (vö. Tamás, 2014, 31).

Az alábbiakban minden esetet konkrét példán is szemléltetek. Ennek során magyarországi (forrásnyelvi) és szlovákiai (célnyelvi) oktatási terminusok egymás közötti ekvivalenciáját állapítom meg.

A teljes ekvivalencia esete

Elsőként a legegyszerűbb esetet, a teljes ekvivalenciát vázolom fel röviden, amely kapcsán a *kiskorú tanuló* és a *neplnoletý žiak* terminusokat elemzem. Az ÉkSz.² szerint a *tanuló* alsó- vagy középfokú iskolába járó fiú vagy lány, míg a KSSJ a *žiak* szót az alábbi módon határozza meg: *kto chodí do základnej alebo strednej školy* [aki alap- vagy középiskolába jár]. Eddig a két terminus nyilvánvalóan csak közös fogalmi jegyekkel rendelkezik. Következő lépésként a *kiskorúság* kritériumait szükséges áttekintenünk a két ország törvénykezésében. A magyarországi 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kimondja, hogy „Kiskorú az, aki a tizennyolcadik életévét nem töltötte be. A kiskorú a házasságkötéssel nagykorúvá válik”. Miközben a Szlovák Köztársaság 40/1964. számú Polgári Törvénykönyve úgy rendelkezik, hogy: *Plnoletosť sa nadobúda dovršením osemnásteho roku. Pred dosiahnutím tohto veku sa plnoletosť nadobúda len uzavretím manželstva*. [A nagykorúság a tizennyolcadik életév betöltésével érhető el. Ezen életkor betöltése előtt a nagykorúság csak házasságkötéssel szerezhető meg.], tehát a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy Szlovákiában is kiskorúnak számít, kivéve, ha előbb köt házasságot.

Ez alapján a *kiskorú tanuló* és a *neplnoletý žiak* fogalmak között teljes ekvivalencia áll fenn, hiszen a terminusok mindkét országban azt a személyt jelölik, aki alap- vagy középfokú iskolába jár és még nem töltötte be a tizennyolcadik életévét, illetve nem lépett tizennyolc éves kora előtt házasságra.

Egy példa a részleges ekvivalenciára

Második példaként a magyarországi *alapfokú művészeti iskola* és a szlovákiai *základná umelecká škola* terminusok egyenértékűségi szintjét mutatom be. Az alapfokú művészeti iskola terminust a magyarországi nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény nyomán az alábbi módon definiálhatjuk: Olyan szabadon választható (nem kötelező) iskola, amelynek feladata a művészi képességek kibontakoztatása, a művészi tehetségek fejlesztése, igény esetén a szakirányú továbbtanulásra való felkészítés. Legalább hat és legfeljebb tizenkettő évfolyama van, amelynek keretei között az oktatás kétéves előképző, hatéves alapfokú és négyéves továbbképző évfolyamokon valósul meg. Elsősorban általános és középiskolások látogatják, de az intézménybe óvodások és felnőttek is beiratkozhatnak. A szlovákiai *základná umelecká škola* terminust a Szlovákiában érvényes 245/ 2008. számú közoktatási törvény alapján a következőképp határozhatjuk meg: *Škola, ktorá zabezpečuje umeleckú výchovu a vzdelávanie*

pre deti predškolského veku, žiakov základných a stredných škôl alebo dospelých, okrem toho pripravuje na štúdium odborov vzdelávania umeleckého zamerania. Základná umelecká škola organizuje prípravné štúdium, základné štúdium, štúdium s rozšíreným počtom vyučovacích hodín, skrátené štúdium a štúdium pre dospelých. Prípravné štúdium má najviac dva ročníky. Základné štúdium sa člení na dva stupne. Prvý stupeň má najviac deväť ročníkov a druhý stupeň má najviac štyri ročníky. Štúdium pre dospelých má najviac štyri ročníky. [Olyan iskola, amely az óvodáskorú gyermekek, általános és középiskolás tanulók vagy felnőttek számára biztosítja a művészeti nevelést és oktatást, ezenkívül a művészeti szakirányú tanulmányokra is felkészít. A művészeti alapiskola előkészítő képzést, alapfokú képzést, emelt óraszámú képzést, rövidített képzést és felnőttképzést szervez. Az előkészítő képzés legfeljebb két évfolyamból áll. Az alapképzésnek két szintje van, melynek keretében az alsó tagozat legfeljebb kilenc évfolyamból, a felső tagozat legfeljebb négy évfolyamból áll. A felnőttképzés legfeljebb négy évfolyamos.] A definíciókból kiindulva az *alapfokú művészeti iskola* és a *základná umelecká škola* terminusok több közös fogalmi jeggyel is rendelkeznek, de az általuk felkínált képzések típusai, a képzési szintek időtartama és felosztása a két országban eltér egymástól, ezért a vizsgált fogalmak között csak részleges ekvivalenciát állapíthatunk meg. Mivel a készülő oktatásterminológiai adatbázisban lehetőségünk van mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi terminusok kapcsán további, kiegészítő jellegű információk megadására, ez esetben fontosnak tartottam feltüntetni a *művészeti alapiskola* kifejezést is mint az alapfokú művészeti iskola régiós, azaz szlovákiai magyar nyelvben használt ekvivalensét.

Az ekvivalencia hiánya

A következő ekvivalenciaesetet, vagyis az ekvivalencia hiányát kiválóan illusztrálja az *állami vizsga* terminus. Ezt a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény alapján olyan gyűjtőfogalomként határozzuk meg, amelybe az érettségi vizsgát, az alapfokú művészeti iskolában szervezett művészeti alapvizsgát, illetve művészeti záróvizsgát soroljuk. Mivel Szlovákiában ilyen gyűjtőfogalomként funkcionáló terminus nem létezik, az ekvivalencia hiányával állunk szemben, tehát a fogalmat magunknak kell átültetni szlovák nyelvre. Ennek során a szlovákiai régió képviselői a fent említett három alapvető eljárás közül (1. szókölcsonzés és tükörfordítás, 2. terminusjelölt alkotása, 3. parafrázis használata) a tükörfordítás lehetőségét a félreértésesek elkerülése végett eleve kizárták, hiszen az annak eredményeképp keletkező *štátna skúška* terminust Szlovákiában rendszerint az egyetemi, főiskolai tanulmányokat lezáró vizsgára alkalmazzák. Ezt figyelembe véve az *állami vizsga* magyarországi oktatási terminust a *skúška na štátnej úrovni* parafrázis segítségével ültettük át a célnyelvre.

Érdemesnek tartom még megemlíteni az *óvodai csoport* terminust, amely a magyarországi nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény alapján olyan, legalább egy nevelési évre alkotott oktatásszervezési egység, amely meghatározott közös pedagógiai feladatok végrehajtására alakul az óvodába felvételt nyert, azonos feladatellátási helyre járó gyermekekből. Ha megnézzük egy, a valóság ugyanazon szeletére vonatkozó szlovák nyelvű definíciós kontextust, például a szlovák oktatásügyi minisztérium 541/ 2021-es számú, óvodákról szóló rendeletét, kiderült belőle, hogy: *Materské školy sa členia na triedy. V jednej materskej škole môže byť jedna alebo viac tried.* [Az óvodák osztályokra oszlanak. Egy óvodában egy vagy több osztály is lehet.] Mint látjuk, a definíciós kontextusban nem a *skupina*, vagyis a *csoport* kifejezés jelenik meg, hanem a *trieda*, amelynek szó szerinti fordítása *osztály*. Ez alapján az óvodai nevelés kontextusában Szlovákiában az *osztály* kifejezés tölti be ugyanazt a szerepet, amit Magyarországon a *csoport*, vagyis a két terminus között funkcionális ekvivalencia fedezhető fel, amelyből kifolyólag az adatbázisban az *óvodai csoport* célnyelvi

ekvivalenseként a *trieda v materskej škole* terminust tüntethetjük fel. Az elmondottakat figyelembe véve azt is megállapíthatjuk, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználatban gyakran megjelenő *óvodai osztály* szerkezet tükörfordítás eredménye, melyet országspecifikus terminusként a készülő oktatásterminológiai adatbázisba is felvesszünk.

Felhasznált szakirodalom

Fóris Ágota–Bölcskei Andrea (2023): Ajánlások a magyar terminológiastratégiához. In: Prószéky Gábor (főszerk.)–Fóris Ágota–Bölcskei Andrea–B. Papp Eszter–Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont, 75–105., ISBN 978-963-9074-95-8.

Fóris Ágota–Prószéky Gábor (2023): A zöld könyv: a magyar terminológiastratégiai munkák megalapozása és elindítása. In: Prószéky Gábor (főszerk.)–Fóris Ágota–Bölcskei Andrea–B. Papp Eszter–Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont, 11–22., ISBN 978-963-9074-95-8.

Lanstyák István (2014): *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony, Comenius Egyetem., ISBN 978-80-223-3705-2.

Lanstyák István (2006): A nyelvi változatosság mint szótártani probléma (Adalékok a határtalanítás módszertanához). In: Uő: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 57–104., ISBN: 978-807-1498-14-8.

Szoták Szilvia (2018): *Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Ausztria)*. In: *Magyar Nyelvőr* 145. évf., 4. sz., 402–417., ISSN 0025-0236.

Tamás Dóra Mária (2014): *Gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, ISBN 978-963-284-568-5.

Tolcsvai Nagy Gábor (2017): Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Uő (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó, 150–163., ISBN 978-963-693-824-6.

Tolcsvai Nagy Gábor (2023): Nyelvstratégia és terminológia. In: Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest, Nyelvtudományi Kutatóközpont, 23–37., ISBN 978-963-9074-95-8.

Jogszabályok

2011. évi CXCV. Törvény a nemzeti köznevelésről., url: <https://njt.hu/jogszabaly/2011-190-00-00> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, url: <https://njt.hu/jogszabaly/2013-5-00-00-40> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

Vyhláška č. 541/2021 Z. z. Vyhláška Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky o materskej škole, url: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2021/541/> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník, url: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1964/40/> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

Zákon č. 245/2008 Z. z. Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov., url: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/245/> (Letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

Kézikönyvek

KSSJ = Kačala, J.–Pisárčiková, M.–Považaj, M. (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, ISBN 80-224-0750-X.

ÉkSz.² = Pusztai Ferenc (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó., ISBN 963-05-7874-3.

Eöry Vilma főszerk. (2007): *Értelmező szótár*+ Főszerk. Budapest, Tinta Könyvkiadó., ISBN 978-963-7094-71-2.

Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila szerk. (2004): *Helyesírás*. Budapest, Osiris Kiadó., ISBN: 9633895413.

Tolcsvai Nagy Gábor (2007): *Idegen szavak szótára*. Budapest, Osiris Kiadó., ISBN 978-963-389-520-0.

¹ Köszönettel tartozom Szoták Szilviának és Zilahi Évának a szöveg korábbi változatához fűzött értékes észrevételeikért.

² Az adatbázis az alábbi linken érhető el: <https://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=searchbox>

³ Határon túli régiókból származó szavakkal, szókapcsolatokkal, alakváltozatokkal, jelentésekkel, vonzatokkal az Osiris Helyesírás szótári része, a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris Idegen szavak szótára, valamint az Eöry Vilma főszerkesztésével készült *Értelmező szótár* + gazdagodott.